هەوڵێك بۆ تواندنەوەی چیا

تاریق کاریزی

هەر کەسێ بڕوانێتە جوگرافیای کوردستان، بۆی ڕوون دەبێتەوە، کە کورد و چیا پێکەوە بەندن. کورد زۆر شەیدای نیشتیمانی خۆیەتی، هەر بۆیە دەست لە چیا بەر نادات.
زێدەڕۆییەك لەوەدا نییە، کە چیا نەیهێشتووە کورد وەك نەتەوەیەك، ڕەش ڕابێت و مەحف بێتەوە. هەڵبەت چیاکانی کوردستان ژینگەیەکی لەبار بوون بۆ ژیان و گوزەران. بە درێژایی مێژوو کورد توانیویەتی لەم ژینگەیەدا، ژیانی خۆی لە ئاستێکی باشی خۆبژێویدا ڕابگرێت. عەرەب و تورك دوو نەتەوەن، بە ئاسانی و پەیتا پەیتا ژینگە و زێدی خۆیان بەرەو شوێنانی چاکتر جێ هێشتووە. هەر بۆیە دەبینین ئەم دوو نەتەوەیە بە جوگرافیا و ڕووبەرێکی فراواندا بڵاو بوونەتەوە. کورد و چیا هەردەم عاشق و شەیدای یەك بوون. دەستیان لە ژووانی یەك بەر نەداوە. ئیدی بەم جۆرە جوگرافیای کوردستان یان نەگۆڕاوە، یان بڕێ جار لە کورتیی داوە.
پاش ململانێیەکی سەخت، دەوڵەتی عێراق و سەرانی ناسیۆنال نەژادپەرستی بەعس دەگەنە ئەو بڕوایەی، کە تەنیا دەرفەتێك بۆ نەهێشتنی کورد و لە ڕەگەوە دەرهێنانی، ئەوەیە کە ئەو نەتەوەیە لە چیا جیا بکرێتەوە. ئەو قسەیەی عەلی کیمیاوی لە سەروبەندی شاڵاوەکانی ئەنفالدا گوتی :"عەرەبی خوێن شیرین بۆ چیا دێنین"، گەواهییەکی ڕوون و ئاشکرایە، کە دەوڵەتی عێراق ویستوویەتی شاڵاوی ئەنفال بکاتە دەسپێکی پرۆسەیەك بۆ لە یەك دابڕینی کورد و چیا و سەرخستنی بەرنامەی جینۆساید کردنی کورد.
گەلێ نەتەوە (ئێمە ئاماژەمان بە عەرەب و تورك کرد) توانیویانە بوونی نەتەوەیی خۆیان بەرەو یجوگرافیای زۆر دوور لە زێد و نیشتیمانی ڕەسەنی خۆیان بگوازنەوە. کورد ئەم کارەی بۆ نەچووەتە سەر، هەر بۆیە کاتێ ئەییووبی و شەددادی و حەسنەوی لە دەرەوەی جوگرافیای کوردستان، دەوڵەت و دەسەڵات دادەمەزرێنن، کورد خاوەنداری لەو جوگرافیایەی دەرەوەی نیشتیمانی خۆی ناکات. سەرەنجام لەو جوگرافیایەی دەرەوەی کوردستاندا کورد هەر تەنیا ناوو دەنگی دەمێنێ.
مێژووی چەند هەزار ساڵی ڕابردووی کوردستان ساغی دەکاتەوە، کە کوردستان بۆ پاراستنی و مانەوەی نەتەوەییانەی کورد قەڵایەکی سەرسوڕهێنەر بووە. داگیرکەران هەرچەندی کە لە ڕووبەڕوو بوونەوەی سەربازیشدا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا بێت، بەڵام بۆیان نەچووەتە سەر ببنە دەسەڵاتداری ڕاستەقینە و قسە ڕۆیشتووی وڵاتەکە.
دەوڵەتی بەعس لە سەردەمی سەدام حوسێندا، کە هەردەم فرمێسکی بۆ ئەندەلووسی لە دەست چوو دەباراند، پلانی داڕشت بوو، کە نەك هەر ببێتە دەسەڵاتداری ڕاستەقینەی کوردستان (هەڵبەت مەبەستمان باشووری ژێر دەستی ئەو رژێمەیە)، بەڵکو دەیویست مۆرك و ناسنامەی عەرەبی و عەرەبایەتی بەسەر ئەم بەشەی کوردستاندا بسەپێنێ. ئیدی سەیر نییە کە ڕەحیماوا (گەڕەکێکە لە باکووری کەرکووك) بکاتە ئەندەلووس، هەروەها لە درێژەی شاڵاوی بە عەرەب کردنی کوردستاندا، ریزە گوندێکی لە ڕێی کەرکووك – پردێ بۆ عەرەبی هاوردە دروست کرد، ناوەکانیش بەم جۆرە ریزبەند کرا بوون (الفداء ، القائد، الصمود، الشهادة، الثغرة). ئەم ناوانە بە کوردی دەکرێ بەم جۆرە بن (قوربانی، سەرکردە، خۆڕاگری، شەهید بوون، سەنگەری بەرەو ڕووی کافران).
ناوی ئەم گوندانە کە لە دارەمانەوە دەستیان پێ دەکرد و لە هەردوو گوندی گەلۆزی و کتکە کۆتاییان دەهات، کۆدێکە لە کۆدەکانی ئایدیۆلۆژیای بەعس بەرامبەر بە کورد. هەروەها کۆدێك بوون بۆ بیری نەژادپەرستانەی نەهێشتن و سڕینەوەی نەتەوەی کورد.
شاڵاوەکانی ئەنفال، کە لاپەڕەکانی (کوردی فەیلی، بارزانییەکان، هەڵەبجە، هەشت قۆناغەکەی 1988) هەڵدرانەوە، پرۆسەیەکی تراژیدی بوو، بۆ ڕیشەکێش کردنی نەتەوەیەکی شکۆمەند.
هەڵبەت ئەم لاپەڕانەی ئەنفال تەنیا پەردەیەکن لە مێژووی فرە سامناکی نەتەوەیەك کە بە چیاوە ماوە. چیا مێرگ و پەرژینێك بوو، بۆ پاراستنی کولتوور و زمان و کەینوونەی نەتەوەیەکی شەرافەتمەند.
نەتەوەیەکی لێبوردە و مرۆڤ دۆست. بەعسیش وەك گەلێ رژێمی دی لە دابڕینی کورد و چیا نوشوستی هێنا، بەڵام پێ دەچێ تا سەردەمانێکی دوور ئاسەواری شاڵاوەکانی بەعس بە جەستەو ڕۆحی کوردەوە بمێنێ. بە جۆرێك لە جۆرەکانی نەخشەی ژیانی کوردی بە ئاراستەیەکی سامناکدا گۆڕی. هەلومەرجی نێودەوڵەتی و ڕاپەڕینی 1991، زریانێك بوو ئاوی بە ئاگری ئەنفالی بەعسدا کرد، لە بیریشمان نەچێت ئەنفال خۆڵەمێش و سووتوویەکی زۆری لە دوای خۆی جێ هێشتووە.

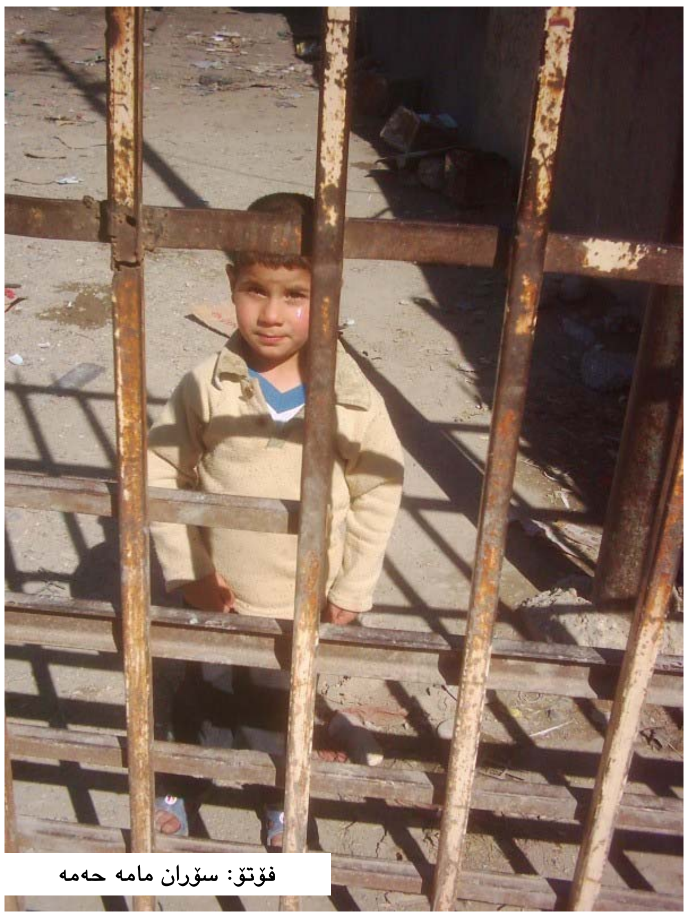
فۆتۆ: سۆران مامە حەمە

ئەنفالچییانی پێشان و نەوەکانی ئێستەیان

حەمەسەعید زەنگنە

ڕۆژی 4/14 بیست ساڵ تێپەڕ دەبێت بەسەر قڕکردن و ئەنفال و جینۆساید کردنی گەلێك و سوتماك کردنی زەوی و خاکێك بە سەوزایی و شێواندنی ژینگەی نیشتمانێك، کە لە بەهەشتی نێو کتێبە ئاسمانییەکان دڵگیرتر و پاکژتر و نازدارتر، گەلێك کە چەندین جاری دی لەلایەن هەمان نەتەوە و هەمان ئایین و ئولەوە هەوڵی چەوساندنەوە و تواندنەوە و نەمانی دراوە. هەر جارە و بە هەنجەتێك گەورەترین ماڵوێرانی و تراژیدیایی بەسەرهاتووە. جارەك لە سۆنگەی ناخودایی و بێباوەڕی و ئاگر پەرستییەوە، کەڕەتێك بە بیانووی بێ مروەتی و یاخیبوون و سەرکێشی و.. هتد. هەمان تێکستی بەر لە سەدان ساڵ ڕەوایی بە ئەنفال کردنی کوردان دا، کەڕەتێکی دیکەو لەبەر ڕووناهی و بە پاڵپشتی هەمان دەق و هەمان نەتەوە و ئایین و ئایینزا بە سەدان لە تاکەکانی ئەم گەلە بێنەوایەی بە پیر و میانەساڵ و لاو و مێردمناڵ و پیرەژن و قەیرەکچ و شۆخە کیژ و مناڵی پیڕۆکە و زارۆکی بەرمەمکەی پەلکێشی ئەوکی ئاشی نەوەی ئەنفالچییانی پێش فرە زێتر لە هەزاران ساڵ کرد.
کەچی هەوکەش بەڕێز و حورمەتەوە یادی ئەو تاوانبار و ئەنفالچییانە دەکەینەوە و سەری ڕێز و نەوازشیان لۆ دادەخەین و تا وێستاکەش کە نێویان پەردەی گوێکانمان دەلێرننەوە لە هارژنی گریان دەدەین و دییەکانمان دەبن بە زەنە و فرمێسکەکانمان گۆناکانمان تەڕ دەکەن و درووود بۆ گیانی چلێسی و چاوچنۆکی و نەتەوەپەرستی و ئایین پەروەریان هەواڵە دەکەین. میللەتێکین کاڵفام و خۆشباوەڕ و هەردەم لە خشتەبردوو، گەلێکین تا نهۆش، چاك لە خراو، نەفرەت لە فەڕ، پاك لە پیس، دڵسۆز لە بێبەینەت، خۆفرۆش لە شۆڕشگێڕ، پاکیزە لە گەندەڵکار، خەباتگێڕ لە خودان فایل جیاناکەینەوە. ئێمەی کەمزان و نەخوێنەوار، کاڵفام و کۆڵەوار، نەبوو و کەمدەرامەت، زۆڕناژەنی حیزب و ڕۆشنبیری گوێڕایەڵ، هەمیشە زۆرێك لە دەمسپی و دەمڕاست و چاوساخ و خۆنەوار و ئایین یار و گۆڕەکەکانمان لە ئاست ئێمە گەورە و لەهەمبەر ناحەز و نەیار و دوژمنە سەرسەختەکانی میللەتەکەمان بۆ سوود و کەڵکی ماددی خۆیان و بۆ قازانج و بەرژەوەندی نەوە و توتکە سەگەکانیان ئێمەیان فریوداوە و ڕیسەکەیان لێکردووینەتەوە بە خوری و نەیانهێڵاوە ڕەوڕەوەی ڕووداو و پێشهاتەکان جارەك بە سوود و قازانجی ئەو میللەتە بچەرخێت و ئاهێکمان پیادا بێتەوە شادییەکمان تێدا وەرگەڕێ و ئۆخژنێکمان وێکەوێت. ئەوان بە درێژایی مێژوو بەربەست و پەیمان لەمپەڕ بوون هەر خۆشیان بڕیاربەدەست و خودان گوتار بوون و خۆڵیان لە جێگەی کل لە چاوی ئەو میللەتە ناوە. نموونەشیان زۆرن، ئێستەش دەستەیەك لە جەللاد خێوی بڕیار و پاڵەوانی ئەنفال چوون: عەلی کیمیاوی و سوڵتان هاشم و حوسێن ڕەشید، کە یاسا حوکمی لەسێدارەدانی بەسەردا سەپاندوون و پێویستە لەسێدارە بدرێن و زوڵم و زۆر و تاوانەکانیان بکرێن بەڵگە و دیکۆمێنت و کۆمایەکی دی داواکراون لەلایەن دادگاوە، کە بدرێن بە دادگا.
کەچی هەر خۆمان دەبین بە ڕێگر و بەربەست و بەرگری لە تاوان و گوناهەکانیان دەکەین و ناهێڵین بەر نەفرەتی ڕۆژگار و مێژوو بکەون.

یاسای بێ یاسا

کاتێ مێروولە ڕەشەکان لە شارەکەی خۆیانەوە بەرەو ژوور هەڵمەتیان هێنا لەوکاتەی قەدەر چاوی چووبووە خەو، ئا لەوکاتە نەفرەت لێکراوەدا توانییان شاری مێروولە گەنم ڕەنگەکان داگیر بکەن. پێش ئەوەی هەڵمەتەکە دەست بە جوولە بکات سەرکردە و شایەکەیان بە دەنگێکی کەرخەوە وتارێکی ئاراستەی لەشکرەکەی کرد، بڕ بوو لە ئامۆژگاری. گوایە ئەو ئامۆژکارییانە بە نامە لە پەڕەی هەورەوە پێی گەییوە. ئامۆژگارییەکان بە دێباجەیەك چوارچێوە کرا بوون، بە قەڵەمێکی ژەهراوی نووسرابۆوە تێیدا ئەو پرەنسیپە وێنە کێشرا بوو، کە دەڵێ:"ئێمە لە هەموو زیندەوەرەکانی بان و بنی گۆی زەوی پیرۆزترین، مافی ئەوەمان هەیە، کە بە کەڵبە شمشێر ئاساکانمان، سەر لەشی ئەو گەنم ڕەنگانە بکەینەوە، یان زیندەبەچاڵیان بکەین، یان بیانکەین بە تیکەیەك بەر دڵمان بگرێ و ببێتە مایەی نەمری و بەردەوام بوونمان. ئەمە مافێکی سروشتی خۆمانە یاسای زۆرانبازی ڕێگەی پێداوین".
لە کاتی بیستنی ئەم وتارەدا مێروولە ڕەشەکان ددانەکانی خۆیان تیژ دەکرد و لیکاو بە دەمیاندا دەهاتە خوارێ، هەندێکیان بیریان لای ئەوە بوو، کە شایەکەیان باسی لە مافی ئەوەشیان بکردبایە، کە ڕێگەیان بۆ خۆشکا، کە حەزە نهێنییەکانیانیش دابین بکەن..! سەرکردەکەیان لە وەڵامی چەند پرسیارێکدا بە دەنگێکی تووڕە و بڵندتر خوڕی بەسەریاندا: (ئێمە مافی خۆمانە خەڵکانی تر بکەینە کۆیلەی خۆمان، چونکە لە خۆشی ئێمەدا چەرخی جیهان دروست کراوە و لە گەڕان ناوەستێ..بڕۆن شارەکەیان خاپوور بکەن، شالوورەکانیان لاڵکەن، ماڵەکانیان بکەنە هیلانەی کوندەپەپوو. ئەوی ڕاستی بێ کاتێ ئەوان دەبنە خۆراکی ئێمە، دەبێ شانازی پێوە بکەن و دڵیان پێ خۆش بێ، چونکە دەچنە گیانێکی پیرۆز و خوێنێکی پاکەوە...).
سات بە سات ورەی سەربازەکانی بڵندتر دەکردەوە و بە جۆرێك ڕستەکانی لە مێشکیاندا وەك واتایەکی حاشا هەڵنەگر چەقین بە جۆرێك باوەڕیان گەیشتە ئەوەی کە ئەگەر ئەم ئامۆژگارییانە پەیڕەو نەکەن، ئەهریمەنەکەیان بەرد دەبارێنێتە سەریاندا. دوا بڕگەی وتارەکەی ئەوەبوو، کە دەبێ ناوی شاری گەنم ڕەنگەکانیش بگۆڕێن:
– ناوی بنێن چی؟!
– لە (کوردستان)ەوە بۆ (ئەنفالستان)..!!

جەلیل محەمەد شەریف